

Dit artikel is verschenen in het tijdschrift *Hermeneus* (81-3, pp. 122-128), mogelijk met kleine afwijkingen in de tekst. De afbeelding kan in de online versie niet opgenomen worden.

//p. 122//

Werner Gelderblom

Het ontstaan van een kus. Het vijfde kusgedicht van Janus Secundus

In het jaar waarin Erasmus stierf overleed ook zijn beroemde landgenoot Janus Secundus (1511-1536). Deze in Den Haag geboren schrijver, die maar vierentwintig jaar is geworden, maar wiens Latijnse poëzie toch zeer invloedrijk is gebleken, is wel eens Nederlands beroemdste dichter genoemd, buiten zijn vaderland dan. De auteur van deze uitspraak, J.P. Guépin, heeft er zijn hele leven voor geijverd om dat ook voor ons land enigszins bewaarheid te krijgen. Hij heeft dit gedaan door zoveel mogelijk informatie over Secundus te verzamelen en vooral door een groot deel van Secundus' poëzie in poëtisch Nederlands om te zetten. Toch blijft Secundus voor veel Nederlandstalige lezers relatief onbekend. Daarom zal hij hier opnieuw onder de aandacht worden gebracht met de bespreking van één van zijn kusgedichten.

Een korte levensschets

Johannes Nicolai Hagiensis wordt op 15 november 1511 in Den Haag geboren als zoon van Nicolaas Everaerts, president van het Hof van Holland, een soort Hoge Raad met toentertijd ook bestuurlijke en financiële taken voor Holland, Zeeland en West-Friesland. Hij is zichzelf later Secundus gaan noemen naar de martelaar op wiens feestdag hij geboren is, de heilige Secundus (circa 300). Zijn jeugd brengt hij, met zijn ouders, voornamelijk op twee plaatsen door: eerst in Den Haag, later, vanaf zijn zeventiende, in Mechelen. In die plaats is zijn vader dan benoemd tot president van de Grote Raad, de hoogste rechtsinstantie voor alle toenmalige Nederlanden. In het voorjaar van 1532 vertrekt Secundus voor een studie rechten naar Bourges (Frankrijk), waar hij begeleid wordt door de Italiaanse rechtsgeleerde Alciato, die tevens roem heeft verworven door zijn *Emblemata* en Neolatijnse poëzie. Als Janus' studie een jaar later afgerond is, keert hij terug naar Mechelen, waarvandaan hij vervolgens zeer snel naar Spanje vertrekt om zijn geluk te beproeven aan het hof van Karel V, keizer van het Heilige Roomse Rijk, heer der Nederlanden. Na lange tijd vindt hij daar een betrekking als secretaris, maar door een hardnekkige en steeds terugkerende ziekte wordt hij gedwongen om in de zomer van 1535 terug te keren naar de Nederlanden. Daar herstelt hij aanvankelijk voorspoedig - hij vindt zelfs een baan in Utrecht -, maar op het moment dat hij opnieuw naar Spanje vertrekt, omdat hij daar een betere betrekking kan krijgen, overlijdt hij nog voor hij de bestemming bereikt heeft, op 25 september 1536 te Sint-Amand bij Doornik (België).

In dit korte leven heeft Janus Secundus een zeer grote hoeveelheid poëzie geschreven, onveranderlijk in het Latijn. Janus schreef onder meer een boek elegieën gewijd aan Julia, een door hem begeerde vrouw uit Mechelen, en wijdde een tweede boek elegieën aan zijn Spaanse geliefden Venerilla, Lydia en Neaera. Neaera is ook de hoofdrolspeelster in het bekendste en meest nagevolgde werk van Secundus, zijn *Liber*

Basiorum, een cyclus van 19 gedichten gewijd aan het onderwerp kussen. Naast deze boeken met liefdesgedichten, die nu als de hoogtepunten van Secundus' werk beschouwd worden, heeft Secundus vooral gelegenheidspoëzie geschreven, tien boeken in totaal. In deze bijdrage zal alleen de dichtbundel *Basia* ('Kussen') besproken worden, en meer in het bijzonder één van deze kusgedichten.

De *Basia*

De negentien gedichten over het kussen variëren in lengte van 6 tot 49 verzen. In deze gedichten scheidt Secundus er genoeg in om op verschillende manieren op dit op zichzelf vrij beperkte onderwerp te variëren, en zo te komen tot een sprankelende bundel poëzie die nooit verveelt. Die doelbewuste inhoudelijke beperking is een procédé dat op deze schaal niet uit de oudheid bekend is, en dat na Secundus bij verschillende auteurs navolging heeft gekregen, in zowel het Latijn als de volkstalen. Zo zijn er na hem andere bundels gedichten over kussen geschreven, maar ook bundels gedichten over oogjes of haren. Secundus heeft een nieuw //p. 123// genre geschapen waarin in korte, speelse, gedichten één onderwerp met zo veel mogelijk variatie steeds opnieuw bezongen wordt.

Dat betekent echter niet dat Secundus in alle opzichten origineel is. Veel lezers zullen onmiddellijk de inspiratiebron voor zijn kusgedichten voor de geest kunnen halen: de bekende 'kusgedichten' van de Latijnse dichter Catullus (*Carmina* 5 en 7). Uiteraard vormden deze een grote inspiratiebron voor Secundus. Een duidelijk voorbeeld is te vinden aan het begin van zijn zevende kus. Daar wordt het beroemde tellen van de kussen uit Catullus' model geïmiteerd en zelfs overtroffen:

Catullus 5.7-8 (vert. J. Kal)

Geef me duizend kussen, vervolgens honderd,
dan weer duizend, en dan een tweede honderd.

Catullus 7.1-8 (vert. J. Kal)

Vraag je, Lesbia, hóeveel van je kussen
mij genoeg zijn en meer dan ruim voldoende?
Zó veel als in het Libische woestijnzand
gentiaanrijk Cyrene telt aan korrels
tussen Amons verzengende orakel
en het grafheilighdom van stichter Battus;
óf zo veel er aan sterren, als de nacht zwijgt,
op het steelse gevrij van mensen neerzien.

Secundus *Basium* 7.1-6 (vert. J.P. Guépin)

Honderd kussen in honderdvoud,
honderd kussen in duizendvoud,
duizend kussen in duizendvoud
zoveel duizenden duizendvoud,
als telt druppels de grote zee,
als er sterren zijn in 't heelal...

Catullus vormt zeker niet de enige inspiratiebron uit de oudheid voor Secundus' gedichten. De negentien *Basia* bevatten allusies naar onder meer Vergilius, Apuleius en de elegische dichters van Rome. Speciale vermelding verdienen de gedichten uit de zogenoemde *Anthologia Palatina*, een verzameling Griekse gedichten die dateren van de 6de eeuw v.Chr. tot de 6de eeuw n.Chr. Secundus kende een deel van deze collectie, die ook liefdesgedichten bevatte. Deze hebben grote invloed gehad op de gedichten van Secundus, die goed Grieks las. Het lijkt waarschijnlijk dat Secundus' procédé van variatie op hetzelfde thema geïnspireerd is op de *Anthologia*, waarin verschillende dichters variëren op hetzelfde thema en daarin elkaar proberen te overtreffen. We vinden dit ook bij de Latijnse epigrammatist Martialis en in de *Priapeia*, maar nergens op dezelfde schaal als in Secundus' *Basia*.

Secundus richt zijn blik bovendien niet eenzijdig op de oudheid. Enkele Italiaanse Neolatijnse dichters die een halve eeuw eerder dan Secundus schreven, vormen een minstens zo belangrijke bron van inspiratie. Dat geldt met name voor Giovanni Pontano (1429-1503) en Michele Marullo (1450-1500). Deze twee Italianen (Marullo was een vluchteling uit Byzantium) zijn in hun liefdespoëzie in zekere zin elkaars tegenpolen. Waar Marullo zich aansluit bij de traditie van de stroming die in navolging van de Italiaanse poëzie van Petrarca het Petrarkisme wordt genoemd, waarin de vrouw een onbereikbare godin is die slechts in kuise liederen om haar schoonheid bezongen kan worden, is Pontano één van de //p. 124// eersten die het lukt om Catullus' poëzie te evenaren, waarbij hij niet terugdeinst voor een seksuele inhoud met expliciet taalgebruik. Secundus is zich bewust van beide tradities en laveert als het ware tussen beide uitersten over de gulden middenweg. Het is dan ook niet toevallig dat hij gekozen heeft voor de kus als onderwerp. Al in de oudheid en ook in de middeleeuwen waren vijf trappen van de liefde bekend: het zien (*visus*), het toespreken (*allocutio*), het aanraken (*tactus*), het kussen (*osculum*), en het bedrijven van de liefde (*coitus*); het kussen staat tussen de twee extremen van zien en seksueel verkeer. Secundus' kusgedichten houden evenzo het midden tussen de Petrarkistische poëzie van Marullo, waarin bijna uitsluitend sprake is van zien en aanspreken, en de Catulliaanse poëzie van Pontano, waarin de liefdesdaad meer dan eens beschreven wordt.

Behalve strikt literaire voorbeelden verwerkt de dichter ook andere elementen in zijn verzen, zoals Neoplatoonse motieven. Het lijkt Secundus' doel om vele verschillende tradities tot één geheel te smeden dat ook nog eens een duidelijk eigen signatuur heeft. Bij wijze van voorbeeld van Secundus' aanpak en werkwijze volgt hieronder een bespreking van zijn vijfde kusgedicht. Het zal zelfs mogelijk blijken de dichter bijna letterlijk op de vingers te kijken tijdens het schrijven.

De vijfde kus

Allereerst volgt hier het gedicht in het Latijn en in de ritmische vertaling van Guépin:

BASIUM V.

*Dum me mollibus hinc et hinc lacertis
Astrictum premis, imminensque toto
Collo, pectore, lubricoque vultu,
Dependes humeris Neaera nostris;*

De vijfde Kus

Nu jij mij in je weke armen prangend
drukt en over me buigt met heel je hals en
borst en gulzig gezicht, Neaera, aan mijn
schouders hangend, terwijl je aan mijn lippen

<p><i>Componensque meis labella labris, Et morsu petis, et gemis remorsa, Et linguam tremulam hinc et inde vibras, Et linguam querulam hinc et inde sugis, Aspirans animae suavis auram, Mollem, dulcisonam, humidam, meaeque Altricem miserae Neaera vitae; Hauriens animam meam caducam, Flagrantem, nimio vapore coctam, Coctam pectoris impotentis aestu, Eludisque meas Neaera flammis, Flabro pectoris haurientis aestum, O, iucunda mei caloris aura! Tunc dico, deus est Amor deorum, Et nullus deus est Amore maior; Si quisquam tamen est, Amore maior, Tu tu sola mihi es Neaera maior.</i></p>	<p>(5) voegt die snoezige kleine lipjes van je, en me bijt en terug gebeten jammert en de zinderende tong van alle kanten laat trillen En de klagende tong van alle kanten zuigt, //p. 125// adem je het briesje van je heerlijke ziel uit, Week en zoetklinkend, de voedster van mijn jammerlijke leven, en zuig je mijn kaduuk en zielig zieltje naar binnen uitgekookt door het overdadig stomen in de gloed van mijn bandeloze borstkas, (15) dan pareer je mijn vlammen, o Neaera, als je blaast en de brand dooft in mijn borstkas, o gelukkige bries voor mijn verhitting. Dan, zeg ik, is de god der Goden Amor en geen enkele god dan Amor groter. (20) Mocht er iemand bestaan groter dan Amor dan ben jij, jij alleen, Neaera, groter.</p>
--	---

Dit gedicht geeft een goed idee van het karakter van Secundus' *Basia*. De verwijzingen naar verschillende bronnen en dichterlijke tradities komen ook terug in de andere *Basia*. Maar het is toch vooral de energie en sprankeling van dit gedicht die kenmerkend zijn voor heel de bundel.

Het gedicht is geschreven in *hendecasyllabi*, lichtvoetige versmaten van steeds elf lettergrepen, die ook Catullus voor een aantal van zijn gedichten gebruikte. Ook andere kenmerken van dit gedicht herinneren aan Catullus' poëzie, zoals de parallelle in versopbouw en de gewaagde herhalingen van grote delen van verzen. De inhoud van de eerste helft van het gedicht, een beschrijving van een speels liefdesspel, past uitstekend bij deze Catulliaanse vorm. De tweede helft van het gedicht ontleent zijn thematiek echter aan een andere bron. De overgang van de ziel van de ene kusser naar de andere wordt poëtisch beschreven in een aan Plato toegeschreven gedicht uit de *Anthologia Palatina*:

ps.-Plato, *A.P.* 5.78 (vert. J.P. Guépin)

Toen ik Agathon kuste kwam mijn ziel op mijn lippen,
mijn arme ziel stond op het punt naar hem over te glippen.¹

Dit gedicht, dat al in de oudheid is geïmiteerd en in het Latijn is vertaald, heeft aan de wieg gestaan van de Neoplatoonse theorie over de zielsvermenging in de kus. Daarnaast heeft het geleid tot talloze imitaties in de liefdespoëzie van de renaissance. Het is wonderlijk om te zien hoe Secundus twee verschillende tradities, de Neoplatoonse en de Catulliaanse, naadloos in elkaar over laat gaan en tot één geheel maakt, met als spil de verzen 9-11, waarin de ziel in het gedicht geïntroduceerd wordt. Speciale aandacht verdienen de laatste vier verzen, waarin Neaera geprezen wordt als 'groter dan de god Amor'. Het blijkt namelijk dat Secundus lange tijd heeft nagedacht over deze verzen en pas na verschillende stappen tot de hier gegeven woorden

gekomen is. Een bestudering van de //p. 126// wijzigingen zegt veel over Secundus' omgang met de traditie van de liefdespoëzie.

De laatste vier verzen in manuscript

Het leeuwendeel van Secundus' poëzie is pas na zijn dood gedrukt onder auspiciën van zijn twee broers, Marius en Grudius (Utrecht, 1541). De kopij in manuscript van deze druk is bewaard gebleven en bevindt zich in de Bodleian Library in Oxford (ms. Rawl. G. 154). Uit onderzoek van P. Tuynman is gebleken dat bijna de helft van dit manuscript nog door Secundus zelf geschreven is; het grootste deel van de rest van het manuscript is van de hand van zijn broer Marius.² Het gedeelte waarin de *Basia* te vinden zijn, is in de hand van Secundus zelf.

Uit de watermerken in het papier van het *Basia*-deel van het manuscript blijkt dat het papier in Spanje is geproduceerd. Daarom heeft Secundus het waarschijnlijk in zijn Spaanse periode (1533-1535) verworven en beschreven. Op zichzelf is het al een gelukkig toeval dat we een goed dateerbare autograaf (een manuscript in de hand van de auteur zelf) bezitten van dit hoogtepunt van de Neolatijnse poëzie. Maar het wordt nog veel interessanter: dit manuscript is door Secundus als werkmanuscript gebruikt voordat het kopij werd. Op vele plaatsen in het manuscript is te zien hoe Secundus in eigen hand wijzigingen in zijn poëzie aanbrengt door middel van doorhalingen, toevoegingen en verplaatsingen. Het manuscript biedt zo een directe blik in het atelier van de dichter.

De laatste vier verzen van het vijfde kusgedicht staan hieronder afgebeeld zoals ze in het manuscript te vinden zijn (f. 81^v):

De verschillende 'handen' van Secundus en de onderling verschillende inktverkleuringen bevestigen wat naar de inhoud de volgorde van de wijzigingen is geweest:

1. Secundus schrijft in de eerste redactie van het gedicht de laatste regels als volgt:

Sed si quae Dea si Deus quis usque est

Tu Neaera Dea es Amore maior

Maar als er ergens een Godin, als er nog een God is,

Dan ben jij, Neaera, een Godin groter dan Amor.

2. Op een later moment (want in duidelijk anders verkleurde inkt) onderstreept Secundus het gehele voorlaatste vers en schrijft erboven:

//p. 127//

Si quisquam tamen est amore maior,

Als er iemand toch groter dan Amor is,

Op hetzelfde moment onderstreept hij in het laatste vers *Dea es*: 'ben jij een godin' en schrijft erboven *mihi es*: 'ben jij voor mij' (groter dan Amor).

3. Op weer een later moment streept Secundus de eerste redactie van het voorlaatste vers definitief door en wijzigt hij het laatste vers in:

Tu tu sola mihi es Neaera maior.

Ben jij, alleen jij, Neaera, voor mij groter.

Het is duidelijk dat Secundus lang ontevreden gebleven is over de slotverzen van dit gedicht en pas laat een hem bevredigende redactie vond. Door nu het verschil tussen de eerdere en latere redacties te onderzoeken is het mogelijk om iets meer te zeggen over het poëtisch ideaal van Secundus in de *Basia*.

Het grote verschil tussen de eerste versie en de laatste versie is, dat het woord god(in) uit de laatste twee verzen is verdwenen. Hierom lijkt de wijziging ook begonnen te zijn, aangezien in de eerste stap in het tweede vers alleen *dea es* ('jij bent een godin') onderstreept werd. Voor diegenen die thuis zijn in de liefdespoëzie van de vijftiende tot de zeventiende eeuw zal het gelijkstellen van een vrouw met een godin meteen doen denken aan de Italiaanse poëzie van Petrarca en het Petrarkisme. Zoals gezegd behoorde ook de Latijnse poëzie van Marullo tot die idealiserende stroming. In onderstaand gedicht van hem is de onbereikbaarheid van de vrouw heel duidelijk:

Marullo 4.18 Tot Alexandria Scala (eigen vertaling)

Quod tam tota decens formosaque, tota venusta,

Rara quidem, sed non unica, Scala mea, es.

At quod casta decens, at quod formosa pudica,

Dispeream si non unica, Scala mea, es.

Nam, cum Pieridum reputo commercia sacra,

Iam non ulterius unica, Scala: dea es.

Omdat jij zo totaal charmant en mooi, totaal aantrekkelijk bent,

ben je zeker een zeldzaamheid, mijn Scala, maar niet uniek.

Maar omdat je charmant én kuis, omdat je zedig én mooi bent,

ik mag hangen als je daarom, mijn Scala, niet uniek bent.

En ja, wanneer ik je gewijde omgang met de muzen meetel,

ben je niet langer uniek, Scala, je bent een godin!

Dit is een voorbeeld van het Petrarkisme waarmee Secundus in aanraking kwam en dat hij een plaats geeft in zijn poëzie. In zijn eerste versie van het vijfde kusgedicht verweeft Secundus in zijn verzen naast Catulliaanse en Neoplatoonse invloeden duidelijk ook Petrarkistische invloeden door de geliefde gelijk te stellen aan een godin. //p. 128//

Maar de dichter blijft vijlen aan zijn poëzie en op een zeker moment moet daarbij juist de expliciete gelijkstelling met een godin wijken. Neaera wordt in de tweede versie nog wel vergeleken met en beter bevonden dan de god Amor, maar de gelijkstelling aan een godin is verdwenen: 'Als er iemand toch groter dan Amor is, dan ben jij, Neaera, voor mij groter dan Amor'. In deze versie krijgt het subjectieve van de liefdeservaring door het toevoegen van het woordje *mihi* ('voor mij') de volle nadruk. De laatste verzen richten zich niet meer puur op de geliefde, maar ook op de ervaring van de minnaar. Overigens twijfelt Secundus nog wel over deze wijziging. Hij streept de

eerste versie niet door, maar onderstreept deze slechts, zodat het altijd nog mogelijk zou zijn om de latere toevoeging door te strepen en toch voor de eerste versie te kiezen. De twijfel is misschien voortgekomen uit het feit dat in de nieuwe versie drie opeenvolgende verzen eindigden op *Amore maior*. Zelfs voor een Catulliaans gedicht is dat iets te veel van het goede. In de laatste versie behoudt Secundus wel de wijziging in het voorlaatste vers en het *mihi es* van het laatste vers – blijkbaar stemden die vondsten, die ook metrisch-technisch beter zijn, tot tevredenheid – maar herschrijft hij het laatste vers zo dat de aandacht geheel gericht wordt op Neaera en de ik-figuur: ‘Dan ben jij, jij alleen, voor mij, Neaera, groter’. De subjectieve gevoelens voor Neaera beslaan nu het hele vers. Zoals in het Petrarkisme wordt de vrouw op een voetstuk geplaatst, maar zij is geen onbereikbare godin (ook blijkens de rest van het gedicht) en de dichter is zich bewust dat deze hele ervaring subjectief is.

Zo is de laatste versie van het gedicht, nog meer dan de voorgaande, een amalgaam van verschillende tradities en toch een coherent en heel eigen geheel. Misschien dat daarin het geheim ligt van de wonderlijke eenheid die het hele boek in al zijn variëteit uitstraalt: steeds is ook Secundus zelf aanwezig.

Beknopte bibliografie

- A.M.M. Dekker, *Janus Secundus (1511-1536). De tekstoverlevering van het tijdens zijn leven gepubliceerde werk* (Nieuwkoop 1986).
- J.P. Guépin met een bijdrage van P. Tuynman, *De kunst van Janus Secundus. De ‘Kussen’ en andere gedichten* (Amsterdam 1991).
- P. Tuynman, ‘The legacy of Janus Secundus. The Bodleian ms of his collected poems’, in: *Humanistica Lovaniensia* 43 (1994), 262-87.
- J.P. Guépin met bijdragen van P. Tuynman, *De drie dichtende broers. Grudius, Marius, Secundus. In brieven, reisverslagen en gedichten* (Groningen, 2000).
- Janus Secundus, *De kunst van het zoenen. De «Kussen» en andere liefdesgedichten vertaald door J.P. Guépin* (Utrecht, 1997)
- Janus Secundus, *Basia. Vertaald door Kris Buyse* (Leuven 2001²).

In *Hermeneus* is eerder aandacht besteed aan Secundus door J.P. Guépin (nr. 50, 304-307) en A.M.M. Dekker (nr. 42, 342-354; nr. 53, 298).

Dit artikel is een uitwerking van een lezing gehouden in de finale van NWO Bessensap. Mijn dankbaarheid gaat uit naar de daar verzamelde journalisten voor hun vragen en opmerkingen en naar de Bodleian Library te Oxford voor toestemming voor het opnemen van een afbeelding.

Noten

1. Zie voor dit gedicht ook J. Klooster, ‘Onsterfelijke wijsheid? Plato en Socrates in de epigrammatische traditie’, in: *Hermeneus* 80.3, 140-146.
2. Zie Tuynman (1994) en Tuynman in Guépin (1991) 201-267.